

Т.Т. Халилова

Баткен Мамлекеттик Университетинин окутуучусу,

Баткен, Кыргызстан,

e-mail: ainazik.marjan@mail.ru

КЫРГЫЗ ТИЛИН ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУТУУГА АРНАЛГАН ЭМГЕКТЕР ЖӨНҮНДӨ СӨЗ

Аннотация. Интеграциялап окутууга арналган эмгектер жаңы гана чыгып жатканы менен интеграциялап окутуу педагогика менен бирге жаралып, бирге окутулуп келе жатат. Бул ыкманы азыркы коомдун өнүгүп-өсүүсүнө карата ылайыкташтырып, иш пландарын, ага арналган методикалык китептерди иштеп чыгуу. Интеграциялап окутууда мугалимдер үчүн дагы өтө чеберчилик менен сабак өтүүгө даярданууну талап кылып, ар тараптуу, кызыктуу материалдарды издөөгө, техниканы колдонуу менен сабак өтүүгө мажбур кылат. Айрыкча тексттер предметтерди интеграциялоо жакшы натыйжасын берип, келечек муундарды туура тарбиялоого түрткү берет.

Түйүндүү сөздөр: интеграциялап окутуу, интеграция, педагогика, сабак, тил, кыргыз тили, кыргыз адабияты, сөз.

Аннотация. Несмотря на то, что труды по интеграционному методу обучения выпускаются с недавних времен, появившись одновременно с педагогикой этот методу изучается параллельно с педагогикой. Приспособить этот метод к развитию нынешнего общества и разработать рабочий план и методические пособия. Этот метод требует от учителя высокой подготовки, поиска универсального и интересного материала, использования техники в обучении. Особенно продуктивна интеграция однородных объектов, который дает стимул образованию молодого поколения.

Ключевые слова: интеграционный метод обучения, интеграция, педагогика, урок, язык, кыргызский язык, кыргызская литература, слово.

Abstract. Despite the fact that works by an integration method of tutoring are issued since recent times it is applied in parallel with pedagogics having arisen with it at the same time. To adjust this method to development of present society and to develop the working plan and methodical books. This method demands from the teacher of high preparation, searching of versatile and interesting material, use of technique in tutoring. Integration of congenerous objects which gives an impetus to education of the younger generation is especially productive

Key words: integration method of tutoring, integration, pedagogics, subject, language, Kyrgyz language and Kyrgyz literature, word.

Биз жашап жаткан доор ата- бабаларыбыз жашап өткөн доордон алда канча өнүккөн деп эсептейбиз, бирок тилибиздин өнүккөнү байкалбаганын баарыбыз эле сезип турабыз. Европадан канчалаган үлгүлөрдү алып жатканыбыз менен, ал тургай үйүбүздө турган кичинекей компьютер аркылуу ушул чоң дүйнө менен таанышып баарлаша алганыбыз менен, кайсыл жерде эмне болуп жатканын көрүп билгенибиз менен, ошол чоң дүйнөдөн биз тескери таасир алып жаткандай, эне тилибизди да, динибизди да башкага алмаштыргандай болуп жатабыз. Кыргыз тилин окуп жатканыбыз менен эрежелерин жаттап, сүйлөмдү жөн эле талдап коюп жатабыз, ошол окуган нерсебизди практикада колдонбойбуз жана колдонгонду да билбейбиз, биз окуп жаткан кыргыз тили өзүбүздүн эне тилибиз экенин эсибизден чыгарып, жумушка кирип жатканда кыргызча арыз жазыш керек болгондо, кыргыз тилчи-

лерди карай чуркайбыз, мурда арыз жазуунун үлгүсүн көрсөтүп окутуп жатканда турмушта анын керек болоруна маани билбейбиз. Ошондуктан кыргыз тилин интеграциялап окутуп аны практикада колдонуп, көрсөтүп берсек гана өсүп келе жаткан муундарыбызга үйрөтө алабыз деп ойлойм. Кыргыз болгондон кийин эч бир сабакты кыргыз тилин кошпой туруп өткөрө албайбыз, ар бир предметти кыргыз тили менен интеграциялап окутсак окуучулар анын кайсы жерде кандай колдонушун үйрөнүшөт жана практикада колдонуп көрүшөт. Интеграцияланып окутууга арналган эмгектер эми жарыяланганы менен, предметтердин интеграцияланышы педагогика илими пайда болгондон баштап эле аны менен тыгыз байланышта болуп, өнүгүп келе жаткандыгын окумуштуулар далилдешкен. Сабактарды интеграциялап өтүүгө азыркы жашап жаткан коомубуз, айлана-чөйрөбүз, азыркы учурдун

көйгөйлөрү педагогдорду мажбур кылууда. Окуучулар көтөрүп жүргөн чөнтөк телефондору аркылуу интернетке киришип, ага жүктөлгөн, жүрөк түшүргөн ар түрдүү окуяларды көрүү менен окуучуларыбыз аларды тууроонун негизинде жаңы көйгөйлөрдү жаратууда. Албетте бул көйгөйлөрдү чечүүдө кыргыз тилин кыргыз адабияты менен интеграциялап окутуу жардамга келет. Бул предметтерди интеграциялоодо кыргыз тилинде туура жазууга, туура сүйлөөгө, кеп байлыгын өстүрүүгө үйрөтсө, кыргыз адабияты чыгармадагы макал-лакаптарды, каармандардын образдарын ачуу, аларды талкуулоо, чыгармадагы чыр-чатактарды, карама-каршылыктарды окуучулар өзүлөрү оң жакка чечүү аркылуу, өзүбүздүн жашап жаткан айылыбыздагы адамдардан, же окуялардан мисал келтирип далилдөө менен бир эле мезгилде окутуп, жакшы тарбияланууга жол ачабыз.

Педагогика илиминде тарбия берип окутуунун бирден-бир формасы бул – сабак экени аныкталган. Ошондуктан биз кызыктуу, ар тараптуу маалыматтарды берүү менен окуучуларды өзүбүзгө тартып, алардын сабакка болгон кызыгуусун арттыруу аркылуу, окуучуларга көп кырдуу билим берип, жакшы багытка тарбиялап, аларды педагогикалык жактан да, психологиялык жактан да жакшы тарбияланууга жардам бере алабыз. Окутуу процессинде мугалимдердин чеберчилиги өтө жогорку деңгээлде чагылдырылышы зарыл.

Педагогика илими табиятында интеграцияга негизделген илим. Педагогикалык изилдөөлөрдүн, процесстердин бардыгы интеграция кубулушунун компоненттерин, бөлүктөрүн пайдалануу, аларга негизденүү аркылуу ишке ашат. Интеграция-педагогиканын мазмундук жана формалык биримдигин камсыз кылган, окутуунун тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн бүтүндүгүн түзгөн каражат, ошол бүтүндүктө ишке ашырган процесс жана илимдердин өз ара жакындашууга, биригүүгө карата жасаган аракеттеринин ал абалы. Интеграция түшүнүгүндө дал ушул өңүттөн мамиле кылганда, ал педагогикадагы жаңы көрүнүш, жаңы табылга эмес. Ал объективдүү дүйнөнүн татаал биримдигин, өз ара алакасын шарттап турган процесс. Ал процессти жаңыдан андап-билип, түшүнө баштагандан тартып ал адам таалим жана тарбия берүү иштерин интеграциялык негизде жүргүзө баштаган.

Азыркы педагогика илими, анын негизи, өзөктүү маселелеринин бири болгон билим берүү процессин уюштурууда интеграциялык көрүнүштү кенен жана конкреттүү жүргүзүүнү активдештирүү талабын коюуда. Эгерде интеграция курчап турган дүйнө тууралуу окуучуларга бирдиктүү түшүнүк, элес түзүүгө багытталса, анда ал окутуунун максаты катары кызмат кылат. Ал эми окутулуп жаткан бир нече предметтердин жакындашуусунун жалпы платформасын түзүүгө, үйрөтүүгө негизделсе, анда интеграция окутуунун каражаты болот»- деп Ж.Чыманов [1. 387-б.] агайыбыз өз эмгегинде белгилеп кеткен болсо М.Тешебаев өзүнүн диссертациялык ишинде төмөнкүдөй маалыматтарды берген.

К.Д.Ушинский «Адам-тарбиянын предмети катарында» ушул деңгээлде ар кыл байланыштардын ассоциациясынын жети түрү тууралуу жазат, алар: окшоштугу боюнча; карама-каршылыгы боюнча; мез-

гили боюнча; мейкиндиги боюнча; логикасы боюнча; сезимге негизделген окшоштук, өнүгүүгө негизделген жакындык, орус педагогу окутууда адам (демек адам таануу илимдери) менен жаратылышты (табият таануу илимдери) бирдикте карап, дүйнөнү түгөл түшүнүүгө мүмкүн экендигин айтып, мектепте окутулуучу предметтерди гуманизм жана сүйүүнүн христиандык идеясы менен айкалыштыруунун зарылдыгын көрсөткөн.

Классикалык педагогдор ишмердүүлүктүн интеграцияланган дидактикалык каражаттарын көтөрүп чыгышты, мисалы, тар практикалык (Д. Дьюи), проектилик (Г. Фрезинг жана, Е. Хофмана), эмгектик (А.С. Макаренко жана Н.К. Крупская), чыгармачылык-түзүүчүлүк (В.А. Сухомлинский), теориялык ой-жүгүртүү, ойлоо (Д.Б. Эльконин- В.В. Давыдов) ж.б. максаттар менен окутууну, билим берүүнү ишке ашыруу талаптары коюлду.

Дж. Дьюи билим алууга келген баланы Күн деп, ал педагогикалык ааламдын уюлунда тураарын эсептеген, «Дүйнөдөн-балага жана баладан дүйнөгө» деген принцип менен окуу программаларынын түзүлүшүнүн зарылдыгын көрсөткөн, баланын чоңойушу: үй-бүлө-мектеп-район-өлкө-адамзат-аалам деген схема менен жүрүшү керектигин белгилеген. Демек, коом таануучу, адам таануучу жана жаратылыш таануучу предметтерди окутууга бирдей маани коюлган [2. 32-б.].

Кыргыздар эң байыркы элдердин катарына кирет, эгерде өзүбүздүн колдонгон тамгаларыбыз болуп, аны колдонуп, окутуп келгенибизде азыркы учурда тилибиз эң жогорку баскычта өнүгөт беле. Бирок кыргыз тили эми өнүгүп келе жатканы менен кыргыздар балдарына ошол мезгилдерден бери эле ар тараптуу билим, тарбия берип келишкен. Муну биз «Манас» эпосунун мазмунунан да көрө алабыз, ошон үчүн азыркы учурда эпостун мазмунунан алынган «жети осуятты» келечек муундарды тарбиялоодо колдонуп жүрөбүз.

Кыргыз жеринде ачылган алгачкы диний медреселерде жана усулу анын мектептеринде окутуунун мазмунун интеграциялоо аракеттери жүргүзүлгөн. Мисалы, Нурмолдо өзү ачып өзү билим берген медреседе айнаме деген предметтен сабак берүүчү экен, бул сабакта азыркы агрономия, метеорология, адабият бириктирилип кайсыл убакта аба ырайы кандай болот, кандай эгиндердин качан сээп, качан жыйноо керек деген турмуштук керектүү маалыматтар берилген жана адабият (ыр, айтымдар) менен коштолгон. Н. Нурмолдонун мектебинен тарыхты, элдик адабиятты, эсепти, салтты жана «Айнамени» окуп үйрөнгөн балдар кийинки реалдуу турмушта жашоого практикалык жактан ориентация алып, белгилүү бир руханий жана турмуштук көндүмдөргө ээ болуп, күндөлүк өмүр-тириликке кандайдыр бир деңгээлде даяр болуп чыгышкан [4.33-б.].

Демек биз сабактарды интеграциялап окутуудан чочубай эле коюшубуз керек экен, окуу жүктөмдөрдүн азаюусу менен окуучуларыбыз тереңдетип билим ала алышат. Мисалы: кыргыз тилиндеги «Омонимдерди жана алардын түрлөрүн» окутууда адабияттагы «Кандуу жылдар» романы менен байланыштырып, анын ичиндеги омоним сөздөрдү табуу менен бирге ал сабакты тарых, география, экология, сүрөт менен интег-

рациялап өтсөк окуучулар бир эле сабактын ичинде беш предметтен билим алууга жетишет жана алган билимдерин турмуш менен байланыштырып, үркүн жөнүндө, ошол убактагы кор болгон кыргыздардын турмушу жөнүндө, окуя кайсы жерлерде болуп өткөн, бул окуя канчага созулган жана ал маселе кантип оң

жакка чечилип, Кыргызстанга тынчтык кайра кантип орногон, мындай апааттын жаратылышка тийгизген терс таасирлери жөнүндө ойлонуп, ойлоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө, чыгарманы кайра-кайра окуп чыгып, ийне-жибине чейин талдап чыгууга мажбур болушат.

Кыргыз тили	Кыргыз адабият	тарых	адеп	география	экология	сүрөт
Омонимдер жана алардын түрлөрү	«Кандуу жылдар» романынын негизинде	1916-жылкы үркүн жөнүндө маалымат алышат	Окуя кайсы жерлерде жүрүп жаткандыгын жана алардын кайсы жерде жайгашканын картадан көрө алышат	Суудай агып жаткан адамдардын кандарынын жаратылыш менен кандай байланышы бар экенин аныктоо	Чыгарма боюнча элестетип өздөрү колдо сүрөттөрдү тартуу, алар боюнча ой жүгүртүү	Омонимдер жана алардын түрлөрү
10-класс	10-класс	10-класс	10-класс	10-класс	10-класс	10-класс

Кыргыз тили бул эне тилибиз болгондуктан өтүлүп жаткан ар бир предмет кыргыз тилинде жүргүзүлгөндүктөн кыргыз тили менен кайсыл гана предметти албайбы интеграциялана алат. Тилиң аркылуу дилиңдегини айтып түшүндүрө аласың дегендей кыргыз тили аркылуу башка предметтерди окуп түшүнүп, айтып бере алабыз жана кыргыз тили аркылуу ар кайсы кесипке багыттап окутабыз. Кыргыз тилинде сүйлөйбүз, ырдайбыз, окуйбуз, угабыз, ойлонобуз, ичбиздеги болгон баардык сырларыбызды бирөөгө жеткирип беребиз.

Мектепте өтүлүп жаткан предметтердин санына эмес сапатына карата билим берүү керек. Канчалык көп предметтерден билим алып, билимин толукташпасын, ал алган билимдерин бири-бири менен байланыштырып колдоно албаса, анда ал окуучуга кандай пайда алып келет?

Интеграция мектепте окутулуп жаткан предметтердин мазмунунун системалык жактан биригүүсү, же бири-биринин мазмунун толуктоосу. Интеграция биринчиден окуучуларга дүйнөнү бир бүтүн нерсе катары көрсөтсө, экинчиден алган билимдеринин жакындашуусуна, биригип бир бүтүндүктү түзүүсүнө алып келет. Мисалы: кыргыз тилинде историзмдерди өтүүдө, аны кыргыз адабиятындагы «Сынган кылыч» романы менен, тарыхтагы Кокон хандыгы менен, географияда Кокон хандыгына кайсы аймактар кирип тургандыгын, шарт болсо сабак – саякат уюштуруп Коконго барып «Хан ордосун» көрсөтүп, ошол убакытта колдонгон буюмдарынын аталыштарын, алар эмнеге колдонулгандыгын айтып, көрсөтүп берсе абдан кызык болот. Окуучулар эмес мен өзүм «Сынган кылыч» романын көргөн сайын Мусулманкулдун өлүмү көз алдыма элестеп, «Хан ордосун» көрүүгө абдан кызыгамын. Эгерде барууга шарт жок болсо аны тарттырып алып, же болбосо өзүбүздүн аймакты башкарып турган минбашылар, бийлер, даткалар тууралуу, болбосо Дара айыл өкмөтүнө караштуу аймактагы Кудаяр хандын чебине алып барып көрсөтүп, анын ичине чоподон билдирбей суу түтүктөрүн жасап, киргизип алгандыгын, аны өз кол алдындагы адамы сатып айтып бергендигин көрсөтүп, айтып берип сабак өткөн абдан

кызык болмок. Биз историзмдерди өткөндө ушундай сөздөр историзмдер болот, же болбосо «Сынган кылыч» романынын мазмунун жөн эле айтып берсек ал окуучунун эсинде калбайт. Окуучуларга дайыма теория менен практиканы бирдей колдонуп сабак өткөндө гана алардын эсинде көпкө чейин сакталат жана өз алдынча ойлонуп чечим чыгарууга, кебин өстүрүүгө, аны эс-тутумунда бекем сактап керек убакытта колдонууга жардам берет.

Бир эле адамдын иштеп чыккан планына караганда эки-үч адамдын биргеликте бир планы иштеп чыгып иш алып барганы көп жетишкендиктерге алып келет. Ошол сымал эле бир эле сабактын эрежесин жаттатып кайра айттырып алганга караганда эки-үч предметти интеграциялап окутуп, аны практикалап, турмушта алган билимин кантип пайдаланууну көрсөтүп берүүгө кантип болбосун. Канча жылдан бери салтка айланып калган салттуу сабактарды өтүүгө караганда, мугалимдин чыгармачылыгы менен, изденүүсүнүн натыйжасында келип чыккан, окуучу үчүн күтпөгөн жаңылык болгон кыргыз тили аркылуу интеграцияланып өтүлгөн сабактар, окуучулардын кызыгуусун арттырып, өз алдынча сынчыл ой-жүгүртүүгө түртөт. Азыр кыргыз тилин башка предметтер менен интеграциялап окутуу көп проблеманы жаратканы менен кийинчерээк көптөгөн ийгиликтерди жаратып, окуучунун издеген суроосуна өзү жоопту издеп табууга, активдүү ойлоноосуна алып келет. Сабактарды интеграциялап окутууда предметтердин ички байланышын толук аныктап, алардын мазмунун интеграциялай албаса, анда интеграциялап окутуунун кажети жок, ошондуктан эң биринчи предметтердин мазмунун толук бойдон интеграциялап алуу керек. Эне тилин интеграциялоо-бул эне тилинде жандуу сүйлөө, эркин ой жүгүртүү, өз оюн так, туура, таамай айтууга үйрөтүү жана ошол максатта тарбиялоо.

А. Мукамбетова интеграцияланган сабактардын жөнөкөй сабактардан айырмаланган белгилерин өз эмгегинде көрсөтүп кеткен. Алар төмөнкүлөр :

а) атайын уюштурулган сабак, б.а. ал белгилүү максат коюлуп, аныкталуучу проблеманын алкагында

бириктирилбесе, анда сабактагы бүтүндүк жоюлуп, ар предметке тиешелүү маселелер өз алдынчалыгын сактап, коюлган максат ишке ашпай калат.

б) атайын (спецификалык) максатка ээ болгондугу, б.а. проблеманы жана ар тараптуу чечмелөөгө аракет кылгандыгы;

в) окуучулардын көтөрүлгөн маселеге карата кызыкчылыгынын жогорулаткандыгы, б.а. окуучулар турмушка керек проблеманы ар тарабынан карап жеткиликтүү түшүнүп алуусуна кам көргөндүгү;

г) маселени бүтүн жана синтездеп жооп берүүгө умтулгандыгы, б.а. ар бир предметте чектелип берип жүргөн түшүнүктөрдү жалпылаштырып, ага карата предметтер аралык ойлорду синтездеп жооп издегендиги;

д) предмет аралык байланышты тереңдетүү, б.а. чектөө менен берилип келген маселеге көптөгөн предметтердин алкагында түшүнүк берүүнү пайдалануу;

е) окуу убактысын үнөмдөө, б.а. бир маселени бардык сабактарда кайталап өтө бербестен, маанилүү жерде окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүктөрүн жалпылаштырып бириктирүүгө жетишүү ж.б.

Ырас, учурда кыргыз тилин предмет катары окутууда компоненттүүлүккө тарбиялоо аны окутуунун башка критерийлерине салыштырганда, албетте, сабакта бардык предметтердин интеграцияланышы башкы орунга чыгат. Ал эми калган критерийлердин бардыгы сүйлөшүү компоненттүүлүгүнө кызмат кылуунун тегерегинде кала бере тургандыгын эске алсак, кыргыз тилинде сүйлөгөн кесипкөй жарандык кептик ишмердүүлүгүн калыптандырууга багыттап окутуу иштерин да предметтердин интеграциялоо жетекчиликке ала тургандыгы аныкталат. Мындай көрүнүш кыргыз тилинде тереңдетип окутууга тикелей тиешеси бар экендигин башка предметтин мугалимдери анча баамга албай, эне тилин коммуникативдүү байланышта, окуучуларга тереңдетип билим берүүдө кесиптик же белгилүү тармак боюнча каражаттарды айкалыштыруу менен үйрөтүү зарыл экендигин аныктап көрсөтүүдө. Коммуникативдүү окутуу иштеринде жүрүп жаткан ар бир кыймыл аракет окуучу менен мугалимдин карым-кагышында, алардын бирин-бири толуктап турган чыгармачыл түйшүгүндө аныкталуучу сабактын мазмуну менен өлчөнүп, билим да мына ушул коммуникативдүү байланыш аркылуу жете тургандыгын кыргыз тилчи мугалимдер этибар албай келет. Тактап айтканда, окуу процессиндеги кептик компоненттүүлүктүн мазмуну да, интеграцияланган сабактарда ал жетишкен ийгиликтин өзү да билим бе-

рүү мекемесиндеги предметтерди интеграциялоодон көрүнөт [4.181-182-б.].

Негизинен интеграциялап окутууга арналган кайсы гана эмгекти албайлы өз эне тилинин мазмунун башка предметтердин мазмуну менен толук интеграциялап өткөндө гана ошол тилди өнүктүрүүдө жакшы натыйжаларды берет деп айтылган. Предметтерди интеграциялоо аркылуу көп окуучулардын ички дүйнөсүнө ошол окуучунун жакшы көргөн предмети аркылуу сүнгүп кирип, анын ички сезимдерин ойготууга, ошол баланын кайсыл нерсеге шыктуулугун, кайсы нерсеге жөндөмдүү экенин билүүгө жана ошого карай түртүүгө шарт түзүлүп берилет. Кыргыз тили – бул биздин эне тилибиз дегенибиз менен кайсы жерде кантип пайдаланууну билбейбиз, кээде өзүбүздүн оюбузду орусча айтып, орусча түшүндүрүп киребиз, биз качан гана ар бир предметти кыргыз тили менен интеграциялап окутуп, окуучуларыбыз кыргыз тилинде ой- жүгүртүп, кыргыз тилинде өз оюн толугу менен түшүндүрүп бере алса, баардык жерде кыргыз тилинде гана сүйлөп, иш кагаздарынын баары кыргыз тилинде толтурулса, кыргыз тилинде турмушта практика жүзүндө колдонгонду үйрөтсөк гана кыргыз тили өркүндөп, өсө алат деп ойлоймун. Окуучу – бул ак кагаз, ак кагазга кандай сүрөт тартсаң ошол кагаз ошол бойдон булганып калат, сенин тарткан сүрөтүң жакшы тартылып өз көрүүчүлөрүң тапса гана ал сүрөт дубалга илинип көргөндөрдү өзүнө тартып, суктандыра алат, бала да ошол сымал мугалим кандай тарбия берип окутса ошого үйрөнүп, ошого багыт алат. Эгерде туура тарбия бере албай ал баланын өзүнүн ичинде болгон шыгын ойгото албасак, ошол шык, жөндөм ошол боюнча ачылбай, бала келечекте өз ордун таба албай, өзүнүн эмнеге жөндөмдүү экенин сезбей да калышы мүмкүн, азыркы учурда мындай балдарыбыз Кыргызстанда аябай эле көбөйүп бара жатууда. Интеграциялоо аркылуу окуу жүктөмдөрүн азайтуу гана эмес, окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырууга да мүмкүнчүлүк бере алабыз.

Адабияттар

1. Чыманов Ж.А. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. - Б.: Турар, 2009.
2. Тешебаев М. Кыргыз адабиятын интеграциялап окутуунун илимий - методикалык негиздери (5-7 класстар). – Дисс. на соискание канд. пед. наук. - Б., 2010. - 177 б.
3. Байгазиев.С. Нурмолдо XIX кылымдын тунгуч агартуучусу жана даанышман педагогу. – Б., 2005.
4. Мукамбетова А.С. ж.б. Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы. (Теория жана практика). 1-китеп. Монография. – Б.: 2010. «Полиграфресурс. - 238 б. (Авторлош)